Д. А. ДОЎГАЛЬ,
старшы выкладчык Магілёўскага дзяржаўнага
універсітэта імя А. А. Куляшова

Займальны матэрыял па тэме «БЕЛАРУСКІ КАЛЯНДАР»

(V—VI класы)

Каляндар мае важнае адукацыйна-выхаваўчае значэнне. Рэгулярная праца з ім не толькі дае магчымасць звярнуць увагу на пэўныя звесткі аб прыродзе і беларускай культуры, але і стымулюе пазнавальную дзейнасць школьніка. Каляндар (асабліва народны) валодае вялікім выхаваўчым патэнцыялам, бо ў ім адлюстраваны выпрацаваныя стагоддзямі маральна-этычныя нормы, паводле якіх жылі нашы продкі. Каляндар служыць сродкам актывізацыі міжпрадметных сувязей у школе, ён патрэбны на ўроках і ў пазакласнай дзейнасці, без яго не абысціся настаўніку-філолагу пры вывучэнні гаваркіх слоў і пры знаёмстве з лічэбнікамі, у працы з малымі фальклорнымі жанрамі і пры даследаванні народнай абрадавай паэзіі, падрыхтоўцы да тэсціравання і алімпіяды, на занятках па развіцці маўлення на ўроках мовы і літаратуры.

Прыведзеныя заданні паспрыяюць таму, каб знаёмства з календаром на ўроках беларускай мовы стала не толькі карысным, але і займальным.

Заданні

1. Пазнаёмцеся са скорагаворкамі, якія склаў пісьменнік Васіль Жуковіч.

Красавік Зяе красавік расой, сонцам, краскамі, красой.	**Ліпень** Лета, ліпень. Лінуў лівень. Пахнуць ліпы і маліны.
Верасень Вырас верас і цвіце. Восень, верасень ідзе.	**Снежань** У снежні сняжынкі замялі сцяжынкі.

Паспрабуйце самі прыдумаць скорагаворкі па назвах гэтых і іншых месяцаў.

2. Знайдзіце назвы месяцаў, якія «схаваны» ў гэтай табліцы.

К	І	В	Ч	П	Е	Л	Ю	Т	Ы
Е	Л	А	Э	Л	І	В	Е	Р	А
С	А	К	Р	О	П	Е	Н	Ь	С
К	Т	А	В	М	С	Е	Ь	Н	Е
Л	І	С	Е	А	Т	Р	Ь	Н	Е
П	А	Т	Н	Й	У	Ь	Н	А	Ж
А	Д	Г	Ь	О	Д	З	Е	Р	Е
К	Р	А	С	А	В	І	К	І	Н
С	Т	Р	Ы	Ч	Н	І	К	Ы	С
А	К	Ь	Н	Е	В	І	Н	Ж	А

3. Як вядома, перыфраза — гэта выраз, які з'яўляецца апісальнай назвай прадмета. Паспрабуйце замяніць перыфразамі назвы беларускіх месяцаў ці дзён тыдня. Напрыклад, *студзень — каляндарны першынец, люты — мезены палец года* (бо кароткі), *нядзеля — царыца тыдня* і г. д.

4. Самастойна прыдумайце назвы месяцаў. растлумачце іх. Пасля гэтыя словы (*снегатай, школьнік, нараджэннік, канікулярнік, дажджавік* і г. д.) можна выкарыстаць для марфемнага і словаўтваральнага аналізу.

5. Колькі простых прыметнікаў вы зможаце ўтварыць ад назваў чатырох пор года — лета, восені, зімы і вясны?

6. Ад назваў месяцаў утварыце прыметнікі. Складзіце з гэтымі прыметнікамі па два словазлучэнні, каб яны выступалі ў прамым значэнні і ў якасці эпітэтаў. Праз сінонім раскрыйце сэнс эпітэта. Напрыклад:

Прыметнік у прамым значэнні	Прыметнік-эпітэт	Сінонім
Студзеньскія канікулы	Студзеньская ўсмешка	Няшчырая
Чэрвеньскія святы	Чэрвеньская паходка	Свабодная

Электронный архив библиотеки МГУ имени А. А. Кулешова

7. Запоўніце табліцу найважнейшых народна-рэлігійных свят*.

Свята	Калі адзначаецца	Чаму прысвечана	Як святкуюць
Каляды			
	Рухомае свята (ад 4 красавіка па 8 мая)		
		У гонар летняга сонцазвароту	
			Наводзяць парадак; мыюцца ў лазні; гатуюць стравы (іх колькасць павінна быць няцотнай) і ладзяць абрадавую вячэру, якая пачынаецца з малітвы; успамінаюць добрым словам памерлых родзічаў; стол пакідаюць непрыбраным, рэшткі страў назаўтра аддаюць свойскім жывёлам і птушкам

8. Напішыце сачыненне-апавяданне, а для гэтага выканайце наступныя ўмовы.

1) Закончыце прапанаваныя тэксты.

Красавік

Ці ведаеце вы, чаму ў Красавіку так хораша і столькі красак?

Ды таму, што Красавік — мастак.

Быў час, калі Красавік першы раз прыйшоў на зямлю. Не спадабаліся яму пажоўклая пасля зімы трава, шэрае неба, чорная зямля... І вырашыў ён... (*Клаўдзія Каліна*).

Люты

Ідзе па зямлі Люты і пытае ў кожнага, ці добра адзеты і абуты.

Зайшоў у сяло, пастукаўся да дзеда з бабай... (*Клаўдзія Каліна*).

2) Прыдумайце пачатак прапанаванай гісторыі.

Ліпень

...І да гэтага часу пчолы дзякуюць шчодраму Ліпеню.

— Дз-дзя-куй! Дз-дзякуй! — дзынкаюць яны пад ліпамі.

Пастойце хвілінку ў ліпені пад расквечанымі ліпамі, прыслухайцеся, самі пачуеце (*Клаўдзія Каліна*).

3) Выберыце адну з прапанаваных тэм сачынення:

«Як восень дрэвы ашукала» (назва верша Рыгора Барадуліна);

«Восень шыла сарафан» (назва апавядання Міхася Даніленкі)**.

9. Пералічыце назвы знакаў задыяка па-беларуску. Калі вы нарадзіліся і хто вы па знаку задыяка? Што вы ведаеце пра свой знак задыяка? Прыдумайце жартаўлівы гараскоп для людзей свайго знака задыяка на тыдзень.

10. Вызначце, назвы якіх месяцаў прапушчаны ў пададзеных прыкметах (назва кожнага месяца можа выкарыстоўвацца адзін раз).

1) У ________________ гола ў садзе.

2) ________________сушыць, нічога з зямлі не рушыць.

3) ________________зямлю студзіць.

4) ________________ наробіць плюты.

5) ______________ часамі снегам сее, а часамі сонцам грэе.

6) ________________ зямлю грудзіць, хаты студзіць.

7) ______________ — жывёлу ў поле пхай.

8) ________________ пякучы, але даручы.

9) ________________ не гуляе — ураджай люляе.

10) ________________ ні калёс, ні палоз не любіць.

11) Кожная хата ў ________________багата.

12) Як настаў ________________ , дык туман кожны дзень.

---

* Заданне можна відазмяніць, замест народных свят разгледзець дзяржаўныя ці папрасіць вучняў самім прыдумаць якое-небудзь свята і расказаць пра тое, як яно можа адзначацца.

** Прапанаваныя творы можна знайсці ў выд.: Беларуская дзіцячая літаратура : хрэстаматыя / аўт.-уклад. М. Ф. Шаўлоўская. — Мінск : ТАА «Юніпрэс», 2003.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

Адказы

2. Назвы асенніх месяцаў выдзелены тлустым шрыфтам, зімовых — *курсівам*, вясенніх — падкрэслены, летніх — заштрыхаваны.

К	І	В	Ч	П	Е	*Л*	*Ю*	*Т*	*Ы*
Е	Л	А	Э	Л	І	В	Е	Р	А
С	А	К	Р	О	П	Е	Н	Ь	С
К	Т	А	В	М	*С*	Е	Ь	Н	Е
Л	І	С	Е	А	*Т*	Р	*Ь*	*Н*	*Е*
П	А	Т	Н	Й	*У*	*Ь*	*Н*	*А*	*Ж*
А	Д	Г	Ь	О	*Д*	*З*	*Е*	Р	*Е*
К	Р	А	С	А	В	І	К	І	*Н*
С	Т	Р	Ы	Ч	Н	І	К	Ы	*С*
А	К	Ь	Н	Е	В	І	Н	Ж	А

5. Летні; асенні, восеньскі; зімні, зімовы; вясенні, веснавы, вясновы, вясняны, весні.

7.

Свята	Калі адзначаецца	Чаму прысвечана	Як святкуюць
1	2	3	3
Каляды	7 студзеня (увогуле зімовыя святкі пачынаюцца пасля поснай куцці (6 студзеня) і заканчваюцца на Вадохрышча (19 студзеня))	Святкаванне ў гонар зімовага сонцастаяння і Нараджэння Збавіцеля	За святочнай вячэрай збіраецца ўся сям'я; калякднікі ходзяць па хатах, водзяць «казу», носяць «зорку», славяць песнямі гаспадароў і за гэта атрымліваюць пачастунак; дзяўчаты варожаць
Вялікдзень	*Рухомае свята (ад 4 красавіка па 8 мая)*	Уваскрашэнне Хрыста (даўней свята было звязана з вясеннім раўнадзенствам)	Разгаўляюцца пасля сямітыднёвага посту; фарбуюць яйкі, пякуць нірагі, рыхтуюць «пасху», якую асвячаюць у царкве; гуляюць у біццё і качанне яек; валачобнікі абыходзяць двары сваёй ці нават суседняй вёскі, спяваючы ўрачыстыя віншавальныя песні
Купалле	У ноч з 6 на 7 ліпеня (з 23 на 24 чэрвеня па старым стылі)	*У гонар летняга сонцавароту*	На беразе ракі ці возера раскладваюць вогнішча; вакол вогнішча водзяць карагоды; скачуць праз вогнішча; падпальваюць прасмаленае кола на высокіх шастах або спускаючы з гары; збіраюць зёлкі, якія, лічыцца, маюць цудадзейную сілу; дзяўчаты кідаюць вянкі на ваду і варожаць па іх руху; хлопцы і дзяўчаты парамі шукаюць папараць-кветку

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

1	2	3	4
Дзяды	Субота на трэцім тыдні пасля Пакроваў (Пакровы — 14 кастрычніка)	Ушанаванне ўсіх памерлых продкаў	*Наводзяць парадак; мыюцца ў лазні; гатуюць стравы (іх колькасць павінна быць няцотнай) і ладзяць абрадавую вячэру, якая пачынаецца з малітвы; успамінаюць добрым словам памерлых родзічаў; стол пакідаюць непрыбраным, рэшткі страў назаўтра аддаюць свойскім жывёлам і птушкам*

9.

Знак задыяка	Дата
Авен	21 сакавіка — 20 красавіка
Цялец (Цялок)	21 красавіка — 20 мая
Блізняты	21 мая — 21 чэрвеня
Рак	22 чэрвеня — 22 ліпеня
Леў	23 ліпеня — 22 жніўня
Дзева (Панна)	23 жніўня — 22 верасня
Шалі	23 верасня — 23 кастрычніка
Скарпіён	24 кастрычніка — 22 лістапада
Стралец	23 лістапада — 21 снежня
Казярог	22 снежня — 19 студзеня
Вадалей (Вадаліў)	20 студзеня — 18 лютага
Рыбы	19 лютага — 20 сакавіка

10. 1) У *лістападзе* гола ў садзе.
2) *Красавік* сушыць, нічога з зямлі не рушыць.
3) *Студзень* зямлю студзіць.
4) *Люты* наробіць плюты.
5) *Сакавік* часамі снегам сее, а часамі сонцам грэе.
6) *Снежань* зямлю грудзіць, хаты студзіць.
7) *Май* — жывёлу ў поле пхай.
8) *Ліпень* пякучы, але даручы.
9) *Чэрвень* не гуляе — ураджай люляе.
10) *Кастрычнік* ні калёс, ні палоз не любіць.
11) Кожная хата ў *жніўні* багата.
12) Як настаў *верасень*, дык туман кожны дзень.

Спіс літаратуры

Беларуская дзіцячая літаратура : хрэстаматыя / аўт.-уклад. М. Ф. Шаўлоўская. — Мінск : ТАА «Юніпрэс», 2003. — 688 с.

Ліцьвінка, В. Д. Святы і абрады беларусаў / В. Д. Ліцьвінка. — Мінск : Беларусь, 1998. — 190 с.

Лозка, А. Ю. Беларускі народны каляндар / А. Ю. Лозка. — Мінск : Полымя, 2002. — 240 с.

Раманцэвіч, В. Пачаткі роднае мовы : дапам. для ўсіх / В. Раманцэвіч. — Мінск : Навука і тэхніка, 1993. — 143 с.

Родны край : адрыўны каляндар на 2006 год / рэд.-склад. В. М. Пінчук. — Мінск : Беларусь, 2005.

Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. — Мінск : БелЭн, 2002. — 784 с.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова